

MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING IJTIMOIIY-MADANIY KONSEPSIYASINING FALSAFIY-QIYOSIY TAHLILI

Zokirov Akbarxon Rahmonxo'ja o'g'li

Toshkent davlat sharqshunoslik

universiteti 1-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Mahmudxo'ja Behbudiy yangi davr o'zbek madaniyatining namoyondasi, Turkiston ijtimoiy-siyosiy harakatlarining asoschisi, yangi maktab g'oyasining nazariyotchisi, amaliyotchisi va Turkiston jadidlarining tan olingan otasining ijtimoiysiyosiy qarashlari haqida fikr mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: Mahmudxo'ja Behbudiy, jadidchilik, ijtimoiy, mafkura, Turkiston, ma'rifatparvarlik, tuzum.

KIRISH

Mahmudxo'ja Behbudiy XX asr bo'sag'asidaga Turkiston ijtimoiy-siyosiy harakatchiligining eng yirik namoyondasi, yangi davr o'zbek madaniyatining asoschisidir. Turkiston jadidlarining tan olingan rahnamosi, mustaqil jumhuriyat go'yasining yalovbardori, yangi maktab g'oyasining nazariyotchisi va amaliyotchisi, o'zbek dramaturgiyasini boshlab bergan birinchi dramaturg, teatrchi, noshir, jurnalist. U tariximizning g'oyat og'ir va murakkab bir davrida yashadi. XVI asrdan boshlangan inqiroz va turg'unlik, o'zaro janjal, mahalliy urug'chilik nizolari millatni holdan toydirgan, imkondan foydalanib o'lkani zabt etgan Rusiya zo'r berib, uni turg'un va tutqun saqlashga urinardi. Mana shunday bir sharoitda Vatanni butunlay yo'q bo'lish xavfidan saqlab qolish, avlodlarni erk va ozodlik, mustaqillik ruhida tarbiyalash, ma'rifat va taraqqiyotda boshlash jadidlar nomi bilan tarixga kirgan Behbudiy boshliq

fidoyilar zimmasiga tushdi. Turli tarixiy-ijtimoiy sabablarga ko'ra, bir zamonlar jahonning eng qudratli davlatlaridan biri bo'lgan Turkistonning XIX asr o'rtalarida mustamlakaga aylanishi va hatto yangi hayot shabadalari esa boshlagan XX asr avvalida ham mustamlakachilik sharoitida yashashi xalqning ilg'or va taraqqiyparvar farzandlarida or-nomus uchun, haq-huquq uchun, erk va hurriyat uchun kurash istagini uyg'otdi. Bu istak M.Behbudiy singari siymolar tufayli dastlab g'oyaga, so'ngra tarixiy zaruratga aylandi¹. Ammo bu g'oya va zaruratni amalga oshirish yo'li bir-biridan kuchli to'siqlar bilan to'silgan edi. Bu to'siqlarning eng dahshatlisi xalq ommasining parokandaligi, ijtimoiy va huquqiy ongining tubanligi edi. Shuning uchun ham M.Behbudiy va uning safdoshlari hurriyat uchun kurashning dastlabki va zaruriy bosqichi - xalq va jamiyatni ma'rifat bilan "qurollantirish" yo'lini tanladilar. Bu, o'z vaqtida, "jadidchilik harakati" deb ataldi². Keyinchalik tarixchilar unga "milliy uyg'onish harakati" degan nom berdilar. Har qanday yangilik qarshisida katta to'g'anoqlar paydo bo'ladi. Xalq ommasining ruhiy va maishiy hayotida shakllanib, eskirib va qotib qolgan odatlarni yangilash mushkul bo'lganidek, yangi maktablarning ochilishi va o'quvchilarning bu maktablarga jalb etilishi ham oson kechmadi. Mutaassiblar jadid muallimlarni "kofir" deb e'lon qildilar³. Mahalla oqsoqollari o'z farzandini jadid maktabiga bergan otalarni oilasi bilan mahalladan ko'chirib yuboraman, deb dag'dag'a qilib, jadid maktablarni yopa boshladilar. Shunday murakkab sharoitda xalqning ijtimoiy va huquqiy ongini oshirish, uni dunyoviy bilimlardan bahramand qilish oson emas edi. Shuning uchun ham biz, milliy uyg'onish harakati va adabiyotining tadqiqotchilari, jadidlarni xalq va mamlakatning munavvar kelajagi yo'lida faoliyat olib borgan fidoyi kishilar sifatida chin dildan hurmat qilamiz.

¹ "Mahmudxo'ja Behbudiy" - N. Karimov. Toshkent 2) Mahmudxo'ja Behbudiy tanlangan asarlar 2-jild.

² X.S.Ashurova. Jadidchilik g'oyalarining vujudga kelish tarixiga oid falsafiy qarashlar. SamDU. Ilmiy axborotnoma. 2020. № 6.

³ Herman Vamberi. Ma'rifat yo'lidagi uyg'onish. Tafakkur. 2000. 2-son.

Jadidlarning ma'rifatparvarlik yo'lida amalga oshirgan harakatlari borasida fikr yuritsak, bu borada Mahmudxo'ja Behbudiy tomonidan olib borilgan g'oyalar, harakatlarga alohida e'tibor qaratishimiz lozim. Avvalo shaxsiy hayotiga nazar solsak, Behbudiy boshqa jadid namoyondalari singari ma'rifatli oilada tavallud topgan. Jadidshunos olim Begali Qosimovning Fikriga ko'ra "Behbudiy XX asr bo'sag'asidagi Turkistonning orzu armonlaridan biri sifatida maydonga keldi"⁴.

Behbudiy quyi va yuqori maktabning isloh qilinishini millatning isloh etilishiga qiyosladi va uni umummilliy g'oya deb bildi. Millatga **"o'qumoq, o'qutmoq kerakdur. Bolalarga otalardan ilmi diniy va ilmi zamoniy meros qolsun"**, deya murojaat qilib, o'zi ilgari surgan milliy g'oyani barcha targ'ib qilishi zarurligini ta'kidladi⁵. Behbudiyning umummilliy g'oyasi targ'iboti uchun milliy matbuot kerak edi. Jadidlar chiqara boshlagan gazeta-jurnallar rosmanasiga fikr almashish, ilg'or g'oya va fikrlarni targ'ib etish, bahslashish maydoniga aylangan, demokratik qadriyatlarni o'zida aks ettirgan, fikrlar qarama-qarshiligini ko'tara oladigan, ijtimoiy-siyosiy mavzulardagi tanqidiy maqolalarni yoritadigan matbuot nashrlari edi. Masalan, Mahmudxo'ja Behbudiy muharrirlik qilgan "Oyina" jurnali ma'rifat va madaniyat tarqatish maqsadida millat va uning haq-huquqlariga, tarixiga, til va adabiyot masalalariga, dunyodagi ahvolga oid turlituman maqolalarni chop etdi. Shuningdek, ayni yo'nalishlardagi bahslar uchun minbar vazifasini o'tadi. Behbudiy nazarida ma'rifat uchun birgina maktab kifoya qilmasdi. Zamon va dunyo voqealari bilan tanishib bormoq, millat va Vatanning ahvolidan, kundalik hayotidan ogoh bo'lmoq kerak edi. Binobarin, millat uchun shunday oyna kerak ediki, unda u o'z qabohatini ham, malohatini ham ko'ra olsin⁶.

⁴ Mahmudxo'ja Behbudiy. Muhtaram yoshlarga murojaat. "Oyina". 1914. 41-son.

⁵ B.Qosimov. Jadidchilik. O'zbek tili va adabiyoti. 1990. № 4.

⁶ R.Shamsutdinov. Jadidchilik: Haqiqat va uydirma. Muloqot. 1991. № 11.

Mahmudxo‘ja Behbudiy milliy g‘oyasining yana bir targ‘ibot quroli, bu – adabiyot edi. Jadidlar Navoiy, Fuzuliy, Sa‘diy singari buyuk zotlar hayoti va ijodini chuqur bilgani sababli adabiyotni xalqqa yaqinlashtirishga, uning tilida yozishga intildilar va bu ishni uddaladilar. Ular tomonida ko‘plab asarlar yaratildi. Shulardan biri Behbudiyning “Padarkush” dramasi hisoblanadi. Bu birinchi o‘zbek dramasi edi. 3 parda 4 manzarali bu asar mazmunan sodda bo‘lib, o‘qimagan, johil va nodon bolaning o‘z otasini o‘ldirgani haqida edi. Behbudiy bu asar janrini “milliy fojia” deb atagan⁷.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z davrining ilg‘or kishisi sifatida ijtimoiy-siyosiy, madaniy hayotdagi yechilishi lozim bo‘lgan muammo va kamchiliklarni o‘z ko‘zi bilan ko‘rdi, jamiyat tanazzulini his etdi. U o‘z fikr-mulohazalarini xalqqa tanqidiy, xalqchil ruhda yetkazishga harakat qildi, bartaraf etish yo‘llarini izladi. Taraqqiyparvar boshqa xalqlar bilan ijtimoiy munosabatlarga kirmay turib, jahon madaniyatiga, milliy taraqqiyotga erishib bo‘lmasligini, o‘zga millatlar turmush tarzining ibratli jihatlaridan foydalanish zarurligini to‘g‘ri anglab yetdi. Shuningdek, uning qarashlarida taraqqiyotning moddiy asosini mustahkamlash, ya’ni, eng avvalo, iqtisodiy madaniyatni yaratishga asosiy e’tiborni qaratgan holda ma’naviy zaminni mustahkamlash masalasi bosh o‘ringa olib chiqildi.

U o‘z umri davomida yuzlab maqolalar yozdi. O‘zining Millat va Vatan, jamiyat va axloq haqidagi fikrlarini ko‘proq maqola va chiqishlarida ifoda etdi. Ba‘zilar uning maqolalari 200, boshqalar 300 deb belgilaydilar. Uning barcha maqolalari aniqlab chiqilmagan. Muhimi shundaki, u XX asr boshidagi Turkistonning yirik siyosiy arbobi edi. Millatni o‘zaro ixtiloflardan voz kechishga, buyuk maqsad yo‘lida birlashishga, ittifoq bo‘lishga chaqirdi. Xuddi shu ixtilofimiz sababli —mustamlakot qoidasi ila

⁷ R.Shamsutdinov. Jadidchilik: Haqiqat va uydirma. Muloqot. 1991. № 11.

bizni idora eturlar|| deb ochiq aytdi. Bugun Behbudiy kabilar muqaddas tutgan yurt ozod va mustaqil bo'ldi. Ular jon fido etgan istiqlol avlodlariga nasib etdi. Millat va Vatan mustaqilligi yo'lida fido bo'lganlar esa shu Millat va Vatan umri qadar boqiydirlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "Mahmudxo'ja Behbudiy" - N. Karimov. Toshkent 2) Mahmudxo'ja Behbudiy tanlangan asarlar 2-jild
2. X.S.Ashurova. Jadidchilik g'oyalarining vujudga kelish tarixiga oid falsafiy qarashlar. SamDU. Ilmiy axborotnoma. 2020. № 6.
3. Herman Vamberi. Ma'rifat yo'lidagi uyg'onish. Tafakkur. 2000. 2-son.
4. Mahmudxo'ja Behbudiy. Muhtaram yoshlarga murojaat. "Oyina". 1914. 41-son.
5. B.Qosimov. Jadidchilik. O'zbek tili va adabiyoti. 1990. № 4.
6. R.Shamsutdinov. Jadidchilik: Haqiqat va uydirma. Muloqot. 1991. № 11.